

Metodika nastave šaha uz projekt „Tri, četiri, pozor-šah!“

Riječ autora

Pred čitateljima je naš autorski pokušaj kojim bismo šahovski udžbenik za prvi razred osnovne škole željeli približiti kroz naše stručno viđenje i konkretne preporuke u pogledu mogućnosti izlaganja materije obuhvaćene planom i programom. Nećemo se ovom prigodom baviti principima i naučnim metodama didaktike i metodike, o čemu je napisano mnogo stručnih radova, već će temelj ovoga izlaganja biti sama knjiga, njena struktura i sve ono što je u njoj rabljeno kao sredstvo obuke za koje možda izgleda da je slučajno baš takvo, mada zapravo slučajnosti u ovoj knjizi ima vrlo malo. Uz bolje razumijevanje, čime smo se rukovodili pišući knjigu (ili, još bolje: ponaosob svaku lekciju), sigurni smo da će to predstavljati i korak dalje u uočavanju najprihvatljivijih mogućnosti pri pomoći djeci kako bi što brže naučila igrati šah, ali i usvojila ostale vrijednosti koje se razvijaju i njeguju radom s ovim udžbenikom. Sama knjiga čini nerazdvojnu cjelinu s pratećom radnom bilježnicom, a u planu je i priručnik za nastavnike koji je u fazi izrade, koji bi predstavljao logičnu cjelinu metodičko-didaktičkog sustava s uputama za provođenje ovdje izloženog gradiva u školskoj praksi.

Udžbenik „Tri, četiri, pozor – šah!“ zamišljen je kao spoj arhetipskog i suvremenog. Oblik bajke rabljen je kao strukturalni okvir, ali i vezivni element koji se provlači kroz cijelu knjigu, čime snaga šaha, duboko ukorijenjena u kolektivnom nesvjesnom i njegova univerzalna privlačnost, dobivaju mogućnost lakšeg privlačenja razuđene pozornosti djeteta. Željeli smo djeci kroz maštu, ali pomalo i uz dramsku igru, ponuditi učenje šaha na što sveobuhvatnijim temeljima. U tom smislu slikovito predstavljamo i u odgojnom smislu ističemo jasnu razliku između crnog i bijelog, to jest između negativaca i pozitivaca, s kojima će se djeca moći poistovjetiti i preuzeti funkcionalne modele ponašanja. Bajka koja čini kostur dramske radnje, ali i samog udžbenika (jer djeca zajedno s njenim junacima zapravo uče gradivo), dodatno u svom zapletu vodi računa o podjednakoj ulozi dječaka i djevojčice, što je, nažalost, za ovu igru nečest slučaj – igra je nepravedno više muška nego ženska. Želja nam je bila i ta da knjiga u ovoj eri opće agresije, kojom su djeca bombardirana sa svih strana, bude nježna, ali i estetski dopadljiva. Rukovodili smo se mišlju, ako djeca budu voljela ovu knjigu, na korak su od zaljublivanja u šah, a onda je i učitelju šaha nemjerljivo veće zadovoljstvo podučavati ih. Uzimajući u obzir činjenicu da je u pitanju nov izborni predmet koji kao takav nije obavezan, već se za njega učenici (a zapravo i roditelji) opredjeljuju prema svojim sklonostima, prvenstvena nam je želja bila omogućiti da druženje šestogodišnjaka sa šahom na nivou igre i razvijanja mašte, bude u skladu s njihovim uzrastom. Na taj način stekli bi se uvjeti da se djeca koja su tek zakoračila u školski sustav potpuno rasterećeno upoznaju s osnovama ove plemenite igre, što je potpuno u skladu i s opisnom prirodom ocjena u prvom razredu osnovne škole, čime se smanjuje imperativ uspješnosti, koji po prirodi stvari sa sobom nose i školovanje, i šah kao natjecateljska disciplina. Želja nam je da na temelju ovako stečenog iskustva polaznici izborne nastave u prvom razredu požele produžiti druženje sa šahom i rad na svom usavršavanju i u razredima koji slijede.

Udžbenik uz radnu bilježnicu predstavlja cjelinu za koju neskromno mislimo da može biti gotovo dovoljna djetetu tog uzrasta za samostalno obučavanje, a da ne govorimo o stručnim predavanjima, kao i o situacijama u kojima im pomažu odrasle osobe. Bez obzira na to, rezultat će ovisiti od kreativnosti predavača, njihovog pedagoškog dara i inspiracije. Pod rezultatom podrazumijevamo ne samo ispunjavanje zadataka predviđenih planom i programom, nego i nešto puno važnije, a to je kod djeteta razvijanje ljubavi

prema šahu, a time i svemu dobrom čemu ga on može naučiti. Koristeći svoja profesionalna šahovska znanja, ali i tuđa iskustva, savjete psihologa i pedagoga, kao i anketiranja djece, pokušali smo u što većoj mjeri olakšati predavanje nečega novog, nadajući se da će predavači zajedno s djecom uživati u raznolikosti didaktičkih metoda.

Gradivo i njegova prilagođenost uzrastu đaćića-prvačića

Obuhvaćeno gradivo dosljedno prati nastavni plan i program kojim je predviđen fond od 36 sati godišnje, to jest učenici bi se s ovim predmetom susretali jedanput tjedno. Autori su pomno pratili nastavne planove i programe iz ostalih predmeta za prvi razred, tako da šahovsko gradivo prati spoznaje iz drugih predmeta. U tom smislu se npr. lekcija o zapisivanju šahovske partije uvodi tek početkom drugog polugodišta, kad prvaci već (pretpostavlja se) vladaju abecedom i brojevima od 1 do 10. Za kraj prvog polugodišta predviđa se rasterećivanje učenika sadržajima predstavljenim u vidu „Zabavnih strana“ i „Zanimljivosti“, čime im se pruža prilika na opušten način utvrditi do tada stečena znanja kroz igru i zabavu.

Tijekom prve godine učenja, kroz upoznavanje kvadratne crno-bijele ploče kao poprišta ove igre savršenog sklada, učenici usvajaju prostorne relacije kroz koncepte polja, linija, redova i dijagonala. Druženje sa šahovskim figurama i njihovim kretanjem približava ih znanjima iz geometrije, dok kroz odnos relativnih vrijednosti figura (pješak = 1, skakač i lovac = 3, top = 5, dama = 10) stječu i temelje iz matematike, ali i pouke o vođenju brige o vrijednostima koje su im povjerene na čuvanje. Postavljanje figura na početna polja primjer su za organizaciju i urednost, čime se neusporedivo lakše usvajaju i neki „nepopularni“ svakodnevni zahtjevi, kao što je odlaganje stvari (npr. školskog pribora, odjevnih predmeta, igraćaka, itd.) na odgovarajuća mjesta. Upoznavanje sa šahovskom notacijom, gdje se kao prijelazni model koristi popularna igra „podmornica“, i koncept zapisivanja poteza poticajno djeluje na usavršavanje vještina čitanja i pisanja, s kojima se sreću u okviru obveznih predmeta. O svemu ovome bit će kasnije više riječi kroz obradu konkretnih primjera iz nekih lekcija.

Kako se šestogodišnjaci i sedmogodišnjaci nalaze u ranoj fazi kognitivnog razvoja, u kojoj tek stječu osnovne predstave o nizovima, poretku i klasifikaciji, što između ostalog čini temelj sveobuhvatnog razumijevanja pojma broja, šah im prirodno pomaže u usvajanju, a zatim i usustavljanju ovih znanja. Na ovaj način djeca se pripremaju za sljedeću fazu (oko 9.-10. godine života) koju, prema Pijažeevoj klasifikaciji, karakteriziraju „konkretne logičke operacije“, primjerice obuhvatnije razumijevanje matematičkih operacija. Kroz svladavanje šahovske notacije daje se znakovit poticaj razvoju vještina čitanja i pisanja, ali se postiže i napredak u razumijevanju prostorne organizacije, prije svega kroz koncepte vodoravnosti i okomitosti, koji su preteča koordinatnih sustava, ali i diskriminacije lateralizacije, za čije su ostvarivanje vrlo pogodni zahtjevi za pravilnom orijentacijom šahovske ploče: u odnosu na bijeloga i crnoga, tj. crnu boju polja u igračevom lijevom uglu, ali i postavljanje dama na polja iste boje, a kraljeva na polja suprotne boje od figure koja se na njemu nalazi (vidjeti način na koji su, u lekciji „Ploča i figure“, dosljedno suprotstavljeni stavovi protagonista – viteza Filipa i antagonista – Crnog viteza). Proučavanje šaha trebalo bi potaknuti i napredak logičkog mišljenja i sposobnost generalizacije, a posebice je dragocjena pouka legendarnog svjetskog

šampiona Emanuela Laskera, doktora filozofskih nauka, koji je naglašavao da putem šaha treba „podučavati o nezavisnom razmišljanju i prosuđivanju“.

Kako je knjiga strukturirana i kako komunicira s djetetom

Sve, ili bar velika većina ključnih tema, izložene su tako da u isto vrijeme „vrše atak“ na razne aspekte djetetove inteligencije i memorije djelujući na više oblika njegove percepcije. U tom smislu, tekstualna objašnjenja prate grafička rješenja u vidu dijagramskih prikaza pozicija, kao i karikaturalni crteži vrlo pamtljivog i duhovitog sadržaja. Svi stihovi u knjizi smišljeni su izvorno za ovaj udžbenik i to s jasnim obrazovno-odgojnim ciljem: da im se i u ovoj formi približe teme koje se obrađuju, te razvije interes, ali i ljubav prema njima. Količina teksta je smanjena na najmanju moguću mjeru koju dopušta šahovska tematika, a u okviru plana i programa, kako bi bila prilagođena uzrastu učenika prvoga razreda. Pred nama je u tom smislu stajao vrlo težak zadatak jer nije moguće sve riječima objasniti u knjizi za prvačice, kad oni još ne čitaju i pritom im je nivo usmjerene pozornosti još sasvim nizak. Na vama je da te neizbježne „nedostatke“ dopunite tako što ćete proširiti ponuđena objašnjenja.

Nastojalo se i da knjiga ne preopterećuje okvir pažnje djeteta koliko god je to bilo moguće. Lakši sadržaji i manja količina materijala na pojedinim stranicama karakteriziraju početne methodske jedinice, dok se kasnije intenzitet postupno povećava. U svakom slučaju nastojalo se ne narušavati maksimum okvira pažnje od pet vizualnih cjelina po strani, što je prihvatljiva granica percepcije. Slučajevi u kojima se odstupa od praćenja u ritmu slijeva udesno i odozgora nadolje, najčešće su rješavani uporabom boksova odgovarajuće boje. Jedna od nijansi kojoj je također posvećena pažnja jest da u okviru pojedine lekcije, različite pod teme prati različita boja maski na dijagramu, te bi i to trebalo predstavljati doprinos didaktici. Vrlo važna stvar koja će sigurno biti od pomoći, dosljedna je uporaba zelene, crvene i žute boje na dijagramima (osim uvodne lekcije u građu u kojoj se tek upoznaju s figurama, gdje boje imaju jednostavnu funkciju obelježavanja različitih dijelova šahovske ploče i figura). Zeleno automatski podrazumijeva potez, kontrolu polja ili ostvarivanje djelovanja figure. Crvenu koristimo za zabranjene stvari ili predstavljamo opasnost: za figuru koja je napadnuta, za polja na koja ne smijemo ili nije poželjno da stanemo, za kralja koji se nalazi u matu. Žuta nam pomaže u situacijama kad se javlja potreba da pokažemo kako jedan potez prethodi drugom.

Postupno uvođenje i izgrađivanje šahovskih znanja

Možda i najvažnija stvar, u čije osmišljavanje je uloženo mnogo truda, način je i redoslijed uvođenja šahovskih pojmova kao što su kretanje, napad, uzimanje, zaštita, šah, mat... Svi, a osobito složeniji pojmovi, uvode se postupno i s velikom dosljednošću.

Tako se, primjerice u lekciji „Top“, govori samo o kretanju i uzimanju, u lekciji „Lovac“ o napadu na protivničku figuru i davanju šaha, u „Dami“ o kontroli polja i zaštiti svojih figura, itd. Zatim je prvo samo pokazano i rečeno što je to šah, bez obrazloženja što se u tom slučaju radi, kako bi tek u nekoj od sljedećih

lekcija bila ponuđena šira informacija, pa se u idućima (uz dodatak mata kao završnog šaha) zaokružila cjelina o tom pojmu. U tom smislu, naša preporuka je da i u situaciji kad netko od djece vlada ostalim pojmovima i kad neki znaju da se šah mora otkloniti, nikako ne bi trebalo dopustiti širenje rasprave, nego im ukazati da će o tome biti riječi drugi put. Mora se voditi računa o djeci koja se prvi put sreću sa igrom.

Do toga može doći i kad im se govori nešto što ne vrijedi u svim slučajevima, kao npr. da je dama jača figura od skakača, a znamo da u praksi može nastati obrnuta situacija. Budući da ih ne možemo zatrpiti odmah iznimkama od pravila, a ni ponuditi izraz kao što je „nominalna vrijednost“, treba im objašnjavati kad za to dođe vrijeme, primjerice, prilikom uvođenja termina žrtve, ili sl. i to upravo na taj način što će se još jednom ponoviti opće pravilo, a onda uvesti iznimka.

Srest ćete se s time da im ne možete reći sve do kraja i kad djeca možda budu mislila da je dobro lovcem braniti damu koju je napao top. S takvim se primjerima neće sresti ni u knjizi, ni u radnoj bilježnici, jer smo striktno vodili računa o tome da bilo što, što bi moglo biti kontraproduktivno (ili protivno šahovskoj logici i zahtjevima konkretne pozicije), svedemo na najmanju moguću mjeru. Ipak, ne treba im objašnjavati da to nije dobro, iz jednostavnog razloga što je prerano pričati o vrijednosti figura pa to mora doći kasnije uslijediti. To bi ih samo zbunjivalo jer bi bilo parcijalno i u krugu od samo tri figure. U ovom trenutku samo je važno da shvate što znači pojam zaštite ili obrane figure. Lako će poslije usvojiti tko koga treba štititi i što im se „isplati“, a što ne. Shodno svemu izloženom, preporučljivo je pridržavati se materijala koji se nalazi u lekcijama.

Pored pojašnjavanja nepoznatih termina u samoj lekciji, uveli smo i pojmovnik na kraju knjige (na koji učenike upućuje znak u dnu posljednje stranice lekcija) u kojem su ponuđena šira leksička objašnjenja, ali ne samo sa šahovskom tematikom. To djeci pomaže pri obogaćivanju svoga rječnika, kao i jasnom poimanju o značenju novih, upravo usvojenih termina, zbog čega je važno da predavač tome uvijek posveti malo vremena.

Zanimljiva situacija gotovo u pravilu nastaje kad treba neko pravilo promijeniti. Kako bismo izbjegli da neko upornije dijete raspravlja o tome kako je to moguće (kada smo ih učili drugačije), navodimo klasičan primjer kako to izvesti. Vrlo je zahvalno početi temu sata koji obrađuje rokadu tako što se prvo ponovi kako se kreću kralj i top, a zatim slijedi pojašnjenje da postoji samo jedna iznimka, smišljena da bi se kralj mogao bolje čuvati. Statistika nam govori da djeca najlakše zapamte kako se vrši rokada ako im objasnimo da prvo kralj napravi dva koraka ka topu, a zatim ga top preskoči i stane na polje uz njega. Zgodno je što je identičan princip objašnjavanja i kod jedne i kod druge rokade. Naglasite im da je nedvojbeno da su učili i da top ne preskače i da kralj ne ide više polja, ali neka upamte da je to posebna situacija i da samo za taj veliki potez vrijede druga pravila. Na taj način štedimo vrijeme i zaobilazimo njihovo nezadovoljstvo mijenjanjem pravila.

Kako bi učenici od samog početka igranja šaha pravilno naučili da je to potez kralja, nužno je nekoliko puta ponoviti da se rokada odigrava tako što se prvo obvezno odigra kraljem, odnosno ne smiju prvo dirati topa jer su onda obvezni njime odigrati.

Praktični savjeti za rad s djecom u školi

S obzirom na to da nije predviđen dovoljan broj sati za utvrđivanje, vrlo je važno da se u svim predavanjima rabi šahovska terminologija, kao i da se stalnim ponavljanjem povećava prisutnost težih termina u bilo kojoj drugoj tematici, tipa: lovci idu koso po dijagonalama, a onda se od djece zatraži ponavljanje u zboru (ako treba, čak i uz sricanje: „di-ja-go-na-la-ma“, iako dijagonale nisu tema sata). To važi i za vertikale i horizontale, kad se dođe do kretanja dame, itd. Ruska praksa pokazuje da to daje odlične rezultate.

Problem nedostatka vremena osobito se odnosi na praktičnu igru. Imat će u najboljem slučaju polovicu sata (dakako, ne u svim satovima) za praktičnu igru što je samo po sebi nedovoljno. Može se izvesti analogija s procesom učenja u smislu čitanja: ako izostane pravovremeno dodatno vježbanje, čitanje će dugo biti praćeno teškoćama.

Jedna od stvari s kojom se susreću predavači koji obučavaju potpune početnike, je to što djeca dolaze igrati šah, a postoji u tome jedno ne baš posve kratko razdoblje kad nema praktične igre, što kod njih može izazvati takvo nezadaovoljstvo koje ih može obeshrabriti i odbiti od šaha. To ne smijemo dopustiti. Najbolji način učenja o kretanju figure je da što više s njima igraju. Uvjeti za to stječu se od lekcije o pješaku. Na tom i sljedećem satu igrat će pješacima, a zatim uz njih svaki sljedeći sat uvodite po jednu novu figuru. Tako će pored pješaka odlično uvježbati i kretanje ostalih figura. Na ovaj način početak će i usputno usvajati geometriju šahovske ploče, što pospješuje i prostorno snalaženje u tom uzrastu. Razlika u odnosu na pravi šah je u tome što im je cilj igre promocija jednog od pješaka ili oduzimanje svih protivničkih figura umjesto matiranja. Praksa je pokazala da je igranje takvih pozicija vrlo važno u poučavanju. Do tada moramo rabiti elementarne igre kao što su štafete (podjelimo ih u dvije grupe koje se natječu u tome tko će pravilno prvi poredati svoje figure na demonstracionu ploču) i maksimalno uslišavati njihove želje da u svakoj prigodi izađu na demonstracionu ploču i pokažu svoja upravo usvojena nova znanja.

Na samom početku osobito im treba skrenuti pozornost na pravilno okretanje ploče, a to je da im u uglu kod lijeve ruke uvijek bude crno polje! Ova preporuka iznimno se dobro uklapa sa zahtjevima o učvršćivanju poimanja lateralizacije primjerenom svome uzrastu. Treba se osvrnuti na izgled i funkciju demonstracione ploče, ne ulazeći u objašnjenja slova i brojeva. U tu svrhu uobičajene su konstrukcije (poput : „sve u svoje vrijeme“ i „doći će i to na red, ne žurite“) sasvim pogodne.

Vrlo je važna uloga domaće zadaće, koja je osmišljena tako da predstavlja rasonodu kroz koju će djeca učvrstiti svoja znanja. Značajno je pri kraju sata predvidjeti dio kad će se učenici upoznati s onim što ih očekuje u radnoj bilježnici, a na predavačima je da ih nastoje potaknuti da zavole takav način rada i zadatke koji ih očekuju. Praksa pedagoškog rada s tim uzrastom pokazuje da je jedna od uspješnijih motivacija za djecu ipak neka vrsta ocjenjivanja, to jest natjecanja (bilo s drugima, bilo sa samim sobom). U tom smislu, očigledne učinke daje sustav bodovanja za svaku domaću zadaću koju bi djeca sama vodila na kraju

bilježnice, tako što bi predavač sugerirao broj bodova koji moraju upisati za svaku napisanu i/ili svaku potpuno točnu zadaću. Velika većina djece to radi s velikim interesom i bez varanja. Naglašavamo da se na taj način kroz neku vrstu samoocjenjivanja dodatno ostvaruje i odgojna uloga šaha koja čini jedan od zadataka programa.

Ploča, figure i pravila

Kad se djeci govori o početnom rasporedu figura, opet praksa pokazuje da im je najjednostavnije zapamtiti na sljedeći način: u kutovima su kule (kao kule na dvorcu, utvrđenju), zatim do njih skakači (konji), sljedeći su lovci (strelci), zatim dama (uz obavezno naglašavanje činjenice da bijela dama stoji na bijelom polju, a crna na crnom) i na kraju, da uz dame stoje kraljevi. Ovdje i nije dobro zbunjivati dodatnom (u ovom slučaju suvišnom) informacijom da kraljevi stoje na poljima suprotne boje. Dovoljno je znati da se boja dame poklapa s bojom polja na koje je treba postaviti, pa će se i kraljevi naći na svojim mjestima. Ispred svih tih figura stoje pješaci, to jest poredano je po osam pješaka, za koje se može npr. reći da su neka vrsta čuvara. Budući da su to prvi sati, uputno je (kad im popusti koncentracija) zadati im da nacrtaju omiljenu figuru u za to namijenjenom prostoru u knjizi.

Ne dopustite da vas zbuni to što se u knjizi ne objašnjava da skakač skače u obliku slova "L". U praksi je provjereno da je djeci mnogo lakše zapamtiti kretanje skakača kao "ravno pa koso", te je to modernizirani, opće priznati način, kako u Rusiji tako i u drugim "šahovskim" zemljama. Na dijagramu u knjizi je to lijepo demonstrirano u boji pa bi trebalo djeci pomoći da usvoje kretanje skakača. Uvijek je svrsishodno korištenje pokaznih metoda na demonstracionoj ploči kao i izvođenje djece dokako bi na njoj odigrali poteze.

Mat!

Kad je riječ o matu, treba maksimalno okupirati dječju pažnju naglašavajući da će upravo tu naučiti što je cilj ove igre i da im bez dobrog poimanja toga ništa ne vrijedi! Na početku se govori o matu kao o zarobljavanju kralja, a zatim se dodaje informacija da to zapravo znači da mu mora biti šah... Vrlo je važno da se pojam mata objasni što jasnije. Na demonstracionoj ploči treba razjasniti (za svako polje pojedinačno) zašto kralj ne može na njemu odigrati. Zatim treba još jednom ponoviti isto kroz pitanja:

Postoji li mjesto na koje bi kralj mogao pobjeći od šaha?

Može li na neki drugi način otkloniti šah?

Što smo rekli, koja figura sprječava da kralj ne može doći na ovo polje?

Zašto? Zato što mu je tu šah?

Koja figura napada, odnosno kontrolira ovo polje?

Važno je i posebno se osvrnuti na primjer gdje kralj ne može uzeti topa jer ga štiti drugi top. Time će djeca ujedno obnoviti zaštitu figura, ali i to da kralj ne smije stati na šah.

Lekcije s odgojno-obrazovnim sadržajima

Neki satovi imaju potpuno drugačije ciljeve i zadatke od standardnih. Primjerice, u lekciji o šahovskom satu pored upoznavanja učenika sa šahovskim satom i njegovom pravilnom uporabom, obrađuju se pojmovi „potez“, „taknuto-maknuto“ i „popravljanje figure“ kroz spregu sa svakodnevnim životom. Na temelju svega navedenog jasno je da se prilikom učenja šaha prirodno isprepliću odgojna i obrazovna funkcija. Šah nas dovodi u simulacije životnih situacija gdje logika igre potiče ispravna rješenja. Kao primjer možemo navesti situaciju iz knjige u kojoj se đaćić-prvačić nalazi na pješaćkom prijelazu, a na semaforu za pješake je crveno svjetlo. Za malog šahistu sve je jasno: na potezu je protivnik (u ovom slučaju to su automobili) pa treba biti strpljiv i pričekati svoj potez. Kad se pojavi zeleno svjetlo za pješake, to je kao da je protivnik završio svoj potez i pritisnuo sat pa je sad njegov red da u predviđenom vremenu prijeđe ulicu, to jest „odigra svoj potez“. Ovo je idealna tema oko koje se može zajednički razgovarati i gdje svaki učenik može dobiti priliku izraziti svoje mišljenje. Komparativna metoda stoga ostaje nezaobilazna za ostvarivanje nastavnog plana i programa zbog stalne potrebe da se simbolizam šahovske igre, kao paradigme samog života, stavlja u uži i širi kontekst. Na taj način šah se može shvatiti kao permanentno didaktičko sredstvo za lakše svladavanje životnih lekcija.

U nestandardne šahovske teme, sa stajališta poučavanja same igre, spadaju i „Zanimljivosti“, kao i „Zabavne strane“. Ova dva sata zapravo su zamišljena kao mali predah od učenja novoga gradiva i služe za ponavljanje i utvrđivanje gradiva, gde je s namjerom ostavljen veći prostor za praktičnu igru. Ovo su obrazovno-informativno-zabavne lekcije čiji je cilj da djeci prošire vidike, ali na ovom satu je ipak najvažnije da im ostane vremena za još praktičnih igara. U tom trenutku već igraju šah koristeći sve figure: bilo kako u smislu strategije (prerano je za to), samo da na ovom stupnju budu poštovana sva pravila (na čemu treba insistirati), tako da je cilj da djeca osjete igru!

Kada početi s pisanjem poteza?

„Zapisivanje šahovske partije“ prva je od tri lekcije koja je predviđena za dvosatnu obradu (to su lekcije koje su zastupljene na po četiri strane). Učinit će vam se da nije toliko obimna koliko je teška. To je situacija slična onoj u kojoj prvačić treba pročitati i zapamtiti nešto iz „Svijeta oko nas“ ili nauči pjesmicu kod kuće, a on jedva sriče i bez pomoći odraslog nikada ne bi uspio, ali ipak uspijeva. Nešto slično se događa i ovdje: odlagali smo koliko smo mogli, ali u ovoj etapi nema više uzmicanja, na redu je šahovska abeceda. Učinili smo sve što smo mogli, vodeći čak i računa da prije ove lekcije budu zimski praznici tako da prethodno djeca imaju dosta vremena svladati notaciju, što je veliki dio posla kod zapisivanja šahovske partije. Ono što je olakšavajuća okolnost jest činjenica da ovo nikako nije nešto što je presudno za njihovu igru pa ni za praćenje daljih lekcija, te se u proces učenja zapisivanja poteza može ući relaksirano i bez bilo kakvog pritiska. Tako drugi dio lekcije za početak ima čisto informativni karakter i nikako ne treba

insistirati na njegovom trenutnom usvajanju, a djeca će se tek u praktičnoj primjeni zapisivanja svojih partija i gledanja šahovske literature polako navići na šahovske znakove, tako da neće ni primijetiti kad su ih usvojili. Ipak, ne treba se previše truditi i u potpunosti rasteretiti djecu pritiska pri svladavanju ove teme, čime se može upasti u grešku demotiviranja učenika za ovaj „dosadniji“ dio šaha.

Neka dragocjena znanja koja će nam kasnije dobro poslužiti

Što se tiče vrijednosti figura, rečeno je već da se vodilo računa da ta lekcija uslijedi tek kad prvačići iz matematike svladaju zbrajanje i oduzimanje do deset. Drugi dio te lekcije – razmjena po nekim parametrima – jedna je od najtežih tema, upravo zbog brojanja kod višestrukih razmjena figura i otpora da dijete da svoju figuru, ili pak želje da uzme protivničku po bilo koju cijenu. Naime, mnoga djeca koje počinju igrati šah pomislila bi: „Da, ali ako ja tu odigram, ti možeš uzeti moju figuru“, dok će druga biti presretna što su uzeli protivničku ne mareći za svoje gubitke. Prvi zadatak je da oni usvoje razmjenu kao sastavni dio igre, a zatim način kako se broji prilikom razmjene. Možda je najjednostavnije pridržavati se formulacije iz knjige jer je vrlo jasna i koncizna. Ako se ustvrdi da je potrebno još primjera, treba iskoristiti neki iz radne bilježnice ili smisliti dodatne po analogiji. Zatim treba nastojati da u narednom razdoblju pokušamo kod njih razviti stjecanje navike da se ne plaše razmjene. Kod primjera razmjene pješaka u knjizi, na ploči je ostala mogućnost da se još razmijene skakači. Obvezno im obratiti pozornost i na to da je to sada također jednostavna razmjena lakih figura kao što je do sada bila pješaka i da to ne mijenja činjenicu da je bijeli ostao sa pješakom manje zbog loše procjene, odnosno lošeg brojanja!

Nastojali smo da kod matiranja i damom i topom/topovima doista budu obuhvaćene sve važne pozicije dijagramima pa je dovoljno jednostavno pratiti predloženi redosljed.

Ostale teme već čine uvod u ozbiljno promišljanje pa je važno ukazivati im na uzroke i zakonitosti onoga što se zbiva. Treba im skrenuti pozornost, primjerice, na to što su naučili iz minijatura i koji je uzrok tako brzih poraza ili gubljenja materijala. Dobro je ukazati im na to da su to obično grube greške, previđanje opasnosti koja prijete, a vrlo često i loš razvoj figura i nerazvijanje centralnih pješaka već bočnih, što u početnoj fazi igre može biti gubljenje dragocjenog vremena. Uzrok brzog poraza može biti i pohlepa za uzimanjem nekog pješaka, pa čak i figura. Važno je naglasiti im da je podjednako važno da vode računa o tome je li protivnik nešto prijete, kao i o tome šta će oni sami odigrati, tako da uvijek iznova moraju sebi postaviti pitanje: „Što protivnik želi?“

Naučimo ih da su podjednako korisna pitanja:

„A, da nije on nešto pogriješio svojim posljednjim potezom?“

„Možda ga mogu kazniti?“

„Što će on odigrati na moj potez?“

„Šah je više od igre – razmisli o tome“

Osim navedenog, ne treba zapostaviti ni praktičan rad na unapređivanju šahovskih vještina i znanja, tako da je preporuka, kad god je to moguće, predmetni nastavnik u ulozi moderatora mora izdvojiti dovoljno vremena za praktičnu nastavu u vidu rješavanja primjera na demonstracijskoj ploči i kroz testove (iz knjige, ali prije svega iz radne bilježnice, gdje je sve tematski grupirano prema gradivu iz odgovarajućih lekcija), ali i kroz proigravanje u parovima. O svemu ovome bit će više napisano u priručniku za nastavnike, ali je jasno da treba zatvoriti krug od demonstracije (nastavnika) do osobnog pokušaja (djeteta). Bilo bi lijepo da poslednji sat bude osmišljen kao mali razredni turnir, a ako okolnosti dopuštaju, da se ponekad i u okviru drugih slobodnih aktivnosti odigra po neko improvizirano natjecanje. Naša je preporuka predavačima da na kraju godine, tijekom jedne subote, uključe i natjecanje za sve prvačice koji idu na satove šaha (kao sportske ili slobodne aktivnosti) jer oni su sigurno zato i izabrali šah kao izborni predmet, pa ih nemojmo otjerati uskraćujući im tu želju! Još 1825. godine u obrazovnom projektu koji je pratio nacrt Ustava novoosnovane Bolivije, veliki oslobodilac Simon Bolivar govorio je o tome da su „igre i rekreacija podjednako neophodni djeci kao i hrana jer to zahtijeva njihovo fizičko i moralno stanje“ i da se „podjednako korisnim i ispravnim smatraju igre loptom i šah“. Ukoliko bismo slijedili analogiju s tjelesnom kulturom, gdje svakako nije cilj da se od svih učenika stvore vrhunski sportaši, postaje jasnija uloga šaha u pravilnom razvoju djeteta.

Pozitivan utjecaj šaha time se ne iscrpljuje. U istraživačkom radu „Zašto predavati šah u školama?“, koji je predsjednik Šahovske federacije Venecuele, profesor Uvensio Blanco objavio pod pokroviteljstvom Svjetske šahovske federacije, ukazuje se na primjenjivost šaha kao zaštitnog okrilja u okviru kampanja protiv droge i nasilja, dok u okviru njegove preventivne funkcije ulazi i smanjivanje izostanaka iz škole, ali i smisleno restrukturiranje slobodnog vremena.

„Tri, četiri, pozor – šah!“ koncipiran je i realiziran tako da pruža minimalan skup fundamentalnih znanja koja su nužna da bi se ovladalo svim pravilima i općom kulturom drevne igre, kao i da je afirmira kao društveno prihvatljiv model za sagledavanje životnih zakonitosti kroz simboliku šahovskog nadmetanja dviju suprotstavljenih strana. Trinaesti svjetski prvak Gari Kasparov govorio je o tome da su „kreativnost, imaginacija i intuicija (...) nezamenjivi, baš kao i čvrst karakter; ali, pobjeda dolazi samo kroz borbu.“ Na taj način pregnuće i voljni trenutak izbijaju u prvi plan, pružajući oslonac mladoj osobi koja se nalazi u osjetljivom životnom razdoblju, u kojem se od nje očekuje odgovor na zahtjeve koje pred njega/nju postavlja školski sustav. Zbog toga je ovo djelo i zaokruženo lekcijom „Šah je više od igre – razmisli o tome“, s ciljem da se djetetu pomogne da u šahu prepozna i usvoji neke trajne vrijednosti. Na ovom obliku nastave insistira se u tolikoj mjeri koliko je potrebno da se učenicima pruže najosnovnije informacije na temelju kojih bi, prije svega kroz mnogobrojne praktične primjere i životne analogije, mogli samostalno otkrivati ogromno bogatstvo svijeta šaha.

Sanja Vuksanović i Ivan Marković

ISBN: 978-953-55163-0-9.

Nakladnik: Trgovački obrt „DEJAN“ www.dejan.hr info@dejan.hr